

УКРАЇНА В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

ПІДГОТУВАЛА СТУДЕНКА 205 ГРУПИ КИЇВСЬКОГО МЕДИЧНОГО КОЛЕДЖУ №3
ПЕТРЕНКО Н.А.

ПЛАН

1. ПОЧАТОК ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ
2. ДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ
3. ПОЧАТОК НІМЕЦЬКО-РАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ. ОРГАНІЗАЦІЯ ОБОРОНИ КРАЇНИ
4. ОУН І НІМЕЧЧИНА. ФАШИСТСЬКИЙ ОКУПАЦІЙНИЙ РЕЖИМ В УКРАЇНІ
5. БОРОТЬБА УКРАЇНСЬКОЇ ПОВСТАНСЬКОЇ АРМІЇ
6. УКРАЇНА В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (1939—1945 pp.): ІСТОРИОГРАФІЯ

ПОЧАТОК ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Наприкінці 30-х років обстановку в Європі визначали дві тоталітарні держави на заході — нацистська Німеччина, на сході — Радянський Союз. Суперечності між ними мали призвести до воєнного зіткнення Гітлер називав більшовизм «ворогом № 1», Сталін вважав саме таким нацизм. Однак на серпень 1939 р. ситуація докорінно змінилася.

За дорученням своїх урядів 23 серпня 1939 р. В. Молотов і Й. Ріббентроп підписали договір про ненапад між СРСР і Німеччиною терміном на 10 років. Якщо укладання подібного пакту з потенційним агресором з боку Радянського Союзу можна тлумачити як спробу відвернення війни, то зовсім інакше слід розцінювати таємні протоколи до пакту, де йшлося про захоплення чужих територій. Саме територіальний вигравш, розподіл сфер впливу були основною метою цього пакту. Щодо українських земель, то в таємному протоколі (існування якого майже півстоліття Радянський Союз категорично заперечував) зазначалося «у разі територіально-політичного перевлаштування областей, які входять до Польської держави, межа інтересів Німеччини буде приблизно проходити по лінії рік Нареву, Вісли і Сяну». Отже, у зовнішній політиці рейху авантюрні плани створення «Великої України» поступились місцем прагматичній ідеї розмежування «сфер інтересів». Нацистсько-радянський пакт передбачав також обмін сировиною та зброєю. Відтоді і до початку німецько-радянської війни Радянський Союз був не воюючим союзником Німеччини.

Підписання договору фактично розв'язало Гітлеру руки, і 1 вересня 1939 р. німецькі війська перейшли кордони Польщі. Людство опинилось у безодні Другої світової війни. В умовах, що склалися, Радянський Союз, незважаючи на домовленість, не поспішав зі вступом у війну. Нічого не змінилося і після звернення 3 вересня Ріббентропа, в якому пропонувалося терміново зайняти територію, що входить до сфери інтересів СРСР. Вичікувальною позицією Сталін прагнув перекласти всю відповідальність за агресію на Німеччину.

Намагаючись прискорити хід подій, 12 вересня 1939 р. високопоставлені керівники вермахту Ріббентроп, Канаріс, Кейтель провели засідання, на якому йшлося про можливість створення західноукраїнської держави. Через кілька днів у Відні Канаріс зустрівся з головою проводу ОУН А. Мельником. Керівник абверу наголосив на можливості створення незалежної Західної (Галицької) України. А. Мельник настільки повірив Канарісу, що наказав готувати список членів західноукраїнського уряду. Цього Й. Сталін допустити не міг, тим більше, що німецьке військо стрімко наближалось до західноукраїнських земель 17 вересня 1939 р. віддається наказ про початок бойових дій проти Польщі.

У ноті з приводу цього наступу зазначалося, що Радянська Армія стала на захист єдинокровних братів, коли українці і білоруси були «зовсім кинуті на волю випадку і залишилися беззахисними». Відразу висувається вимога соборності України, тобто об'єднання всіх українських земель в єдиній державі. Це відповідало прагненням західних українців, які двадцять років жили ідеєю боротьби проти польського поневолення і вірили в остаточне об'єднання з Києвом. Разом з тим наголошуючи на визволенні Західної України від польського ярма, радянське керівництво ще в перші тижні німецько-польської війни прагнуло викликати масові українські виступи проти поляків. Про це йшлося у листівці від 17 вересня 1939 р. командуючого фронтом командарма С. Тимошенка «Зброєю, косами, вилами і сокирами бий вічних ворогів — польських панів». Це був відвертий заклик до знищення польської меншини, а не тільки польських поміщиків, адже гноблення, якого зазнавали західні українці, було не тільки соціальне, а й передусім національне.

Подібну провокацію спробували вчинити і німці. Як свідчать записки шефа німецької військової контррозвідки адмірала Канаріса, Й. Ріббентроп вимагав, щоб за допомогою ОУН викликати в Західній Україні масовий виступ українського населення проти поляків і євреїв. Проте і цей задум здійснити не вдалось.

Протягом першого дня наступу радянські війська просунулись у західному напрямку на 70—100 км., зайнявши Рівне, Дубно, Збараж, Тернопіль. Ідучи швидкими темпами і маючи наказ «не допускати прямих фронтових дій, діяти шляхом обходу з флангів, оточення польської армії», Червона армія все-таки не встигла зайняти до приходу німців усієї території, що входила до радянської «сфери інтересів». Так, зокрема, сталося з Дрогобичем, Стриєм та іншими населеними пунктами, які були зайняті німцями вже 17—18 вересня. Вночі 19 вересня в районі Львова виникла сутичка німецьких військ з радянською мотомеханізованою розвідувальною групою. Зрештою все було з'ясовано 22 вересня у Брест-Литовську на честь успішного завершення польської кампанії відбувся парад радянських і німецьких військ. Того самого дня Ворошилов і військовий аташе Німеччини у Москві Кьостріч узгодили демаркаційну лінію для військ обох сторін відповідно до протоколу від 23 серпня.

Продовженням серпневого пакту став радянсько-німецький договір про дружбу і кордони, підписаний 28 вересня 1939 р. Згідно з домовленістю кордон пройшов по так званій «лінії Керзона», визначеній Верховною Радою Антанти у 1919 р. Більша частина території Західної України увійшла до СРСР. Ряд українських етнічних територій, зокрема Лемківщина, Посяння, Холмщина і Підляшшя (приблизно 1,2 млн чол.), зі згоди Й. Сталіна опинилися під німецькою окупацією.

Що ж дав радянський режим західним українцям? Модель суспільно-економічних перетворень в цих областях була приблизно однаковою її суттю була активна радянська або, за твердженням юристів, зокрема О. Шевченка, це було насадження тоталітарно-феодалного комунізму. Характерними рисами його були:

- 1) панування державної власності на засоби виробництва,
- 2) відчуження виробника від засобів виробництва і результатів своєї праці,
- 3) напівпримусовий, а в окремих галузях виробництва примусовий характер праці,
- 4) відсутність ринкових відносин,
- 5) низький рівень науково-технічного прогресу,
- 6) узурпація народного суверенітету партійно-державною бюрократією,
- 7) регламентація усіх сфер життя суспільства,
- 8) монополія однієї партії та її ідеології,
- 9) формальне проголошення і фактична відсутність прав і свобод людини,
- 10) наявність сильного репресивного апарату,
- 11) придушення інакомислення всередині країни,
- 12) експансивна зовнішня політика, що спирається на могутній військово-промисловий потенціал.

Першими кроками нового радянського керівництва було утвердження державно-політичного і територіального статусу Західної України. Для надання цьому процесові демократичного характеру 22 жовтня 1939 р. були організовані вибори до Народних Зборів. Населення змусили голосувати за єдиний список кандидатів, які підтримували прихід радянської влади. Тому не дивно, що близько 93 відсотків виборців проголосували так, як того вимагав режим. Зрозуміло, що до нового «парламенту» Західної України не увійшов ніхто з тогочасних українських національних політичних діячів.

У Львові 26—28 жовтня 1939 р. відбулися Народні збори. На них було прийнято три головні декларації:

- впровадження радянської влади в Західній Україні,
- про конфіскацію поміщицьких та монастирських земель і про націоналізацію банків та великої промисловості,
- про входження Західної України до складу УРСР

Незабаром після цього до Москви прибула делегація Народних зборів з проханням про возз'єднання Західної України з УРСР, яке 1 листопада 1939 р. було задоволено.

Верховна Рада УРСР 15 листопада 1939 р. прийняла Західну Україну до свого складу. В ухвалі Галицької асамблеї від 19 лютого 1991 р. «Про єдність українських земель» підкреслюється, що правовою основою входження західноукраїнських земель до складу України треба вважати не рішення Верховної Ради, а Акт Злуки УНР від 22 січня 1919 р.

У цілому українське населення сприйняло впровадження радянської влади з полегшенням, розцінюючи його як ліквідацію багатовікового польського панування. Певне прагнення до співпраці з новою владою спостерігалось серед інтелігенції. Діячі різних політичних партій і організацій створили Допомоговий комітет на чолі з К. Левицьким, який повинен був представляти інтереси українського населення Галичини. Депутація Комітету від імені населення запевнила владу в лояльності і готовності до співпраці.

Деякі політичні заходи радянської влади були спрямовані на розвиток західноукраїнського краю і принесли населенню певні поліпшення. Зокрема, багато було зроблено для українізації та зміцнення системи освіти. До середини 1940 р. у Західній Україні налічувалось близько 6900 початкових шкіл, з них 6000 — українських. Українська мова стала мовою викладання у перейменованому на честь Івана Франка Львівському університеті. Помітно поліпшилось медичне обслуговування населення, насамперед сільського. Чи не найпопулярнішим кроком стала експропріація польських землевласників.

Як уже зазначалося, розпочаті перетворення в західних областях України мали на меті зрівняти існуючий тут соціально-економічний лад з тим, що був утворений у Радянському Союзі. Однак та ейфорія, що охопила західних українців у перші після «возз'єднання» дні, поступово стала спадати. Дедалі відчутнішим ставало гноблення тоталітарної держави, яка відразу розпочала знищувати ті традиції політичного, національного та культурного життя, які західна інтелігенція створила, розвинула і зберегла в умовах панування іноземних режимів. Розпускалися політичні партії, культурно-освітні, кооперативні, фінансово-економічні та інші товариства, припинялися окремі українські видання. Така ліквідаційна кампанія супроводжувалась арештами та депортацією на Схід громадсько-політичних активістів.

З часом почали виявлятися непривабливі сторони перших радянських реформ. Так, було оголошено, що землі, експропрійовані у польських землевласників і «віддані» най біднішим селянам, тепер підлягають колективізації. Після цього багато селян, які з самого початку з пересторогою ставилися до нового режиму, відвернулися від нього. Виходячи з того, що більшість західних українців прихильно ставились до церкви, радянський режим спочатку впроваджував відносно незначні обмеження її діяльності. Проте поступово вони набували все наростаючих масштабів. Радянські власті заборонили викладання релігії в школі, посилили антирелігійну пропаганду. Маючи за собою двадцятирічний досвід боротьби з релігією, радянський режим здійснив депортацію значної частини священників до Сибіру, Заполяр'я, Північного Казахстану. Це стосувалось як греко-католицької, так і православної церков.

Наприкінці 1940 — навесні 1941 р. відомство Лаврентія Берії виявило виняткову продуктивність праці. Виправно-трудова колонія та трудові поселення вміщували близько 1,2 млн депортованих жителів з приєднаних західних регіонів (польський історик В. Студницький називає цифру 1,8 млн). За даними митрополита А. Шептицького, з однієї тільки Галичини було депортовано 400 тис. українців. Це означало, що кожен десятий житель регіону був репресований. Червоний терор, розгорнутий більшовиками в цьому регіоні, фізичне й моральне спустошення, пережите місцевим населенням за неповні два роки, спричинили те, що більшість жила надією на швидкий кінець радянської влади і чекала приходу німців.

28 червня 1940 р. СРСР змусив Румунію віддати Бессарабію та Буковину 2 серпня Верховна Рада СРСР вирішила включити Південну Буковину та Північну і Південну Бессарабію до УРСР, а з решти Бессарабії і колишньої Молдавської АРСР утворити Молдавську РСР Суспільно-економічні і національні перетворення на Буковині та Бессарабії були такими самими, як і в Західній Україні.

Разом з тим, як свідчать подальші події, «механічне» з'єднання земель ще не означає розв'язання національної проблеми. Приєднання «по-сталінськи» дало змогу західним українцям ознайомитись з радянською системою, яку вони сприймали негативно. Багато з них зробили висновок, що цієї влади будь-якою ціною треба уникати.

ЛАВРЕНТІЙ БЕРІЯ

Радянський державний і політичний діяч, за посередництвом якого проводився терор радянського народу. Входить у найближче оточення Сталіна. Голова НКВС (1938–1945), Генеральний комісар державної безпеки СРСР (30 січня 1941 — 6 липня 1945), Маршал Радянського Союзу (9 липня 1945), Герой Соціалістичної Праці (1943), лауреат Сталінської премії (1949). Був куратором найважливіших галузей оборонної промисловості, в тому числі всіх розробок, які стосувались створення ядерної зброї.

Після смерті Сталіна вже у червні 1953 Берія був зарештований за обвинуваченням у шпигунстві і змові з метою захоплення влади. За офіційним повідомленням, розстріляний за вироком суду у грудні 1953 р. Хоча ймовірно був вбитий одразу після чи під час арешту у червні 1953 р.

Як уже зазначалось, відповідно до пакту Молотова—Ріббентропа територія Лемківщини та Холмщини, населена українцями (більш як 0,5 млн), була окупована німцями і ввійшла до складу Генерального губернаторства. Окупаційний режим, який установили тут загарбники, не на багато відрізнявся від того, що був встановлений німцями в окупованих країнах Західної Європи. Однак порівняно з тим, що робили фашисти через кілька років в окупованій Радянській Україні, він був менш жорстокий. Що це означає? Насамперед слід зазначити, що була помітною активізація діяльності українських громад, чому сприяли політичні біженці з Галичини, створення комітетів самопомоги, які об'єднуються навесні 1940 р. і утворюють у Кракові Український Центральний Комітет (УЦК) під керівництвом Володимира Кубийовича. Комітет як заклад соціальної допомоги провів значну роботу (в рамках того, що дозволяв режим), спрямовану на організацію охорони здоров'я, освіти, допомоги хворим тощо.

Завдяки його діяльності майже в усіх місцевостях, де проживали українці, були організовані українські школи, кооперативи, молодіжні групи. У Кракові було засновано видавництво. З початком німецько-радянської війни і окупацією фашистами Галичини дії УЦК поширились і на ці терени. Діяльність комітету часто полегшувала випробування війни та німецької окупації. Усе це робилось з дозволу німців і створювало ілюзію лояльності режиму до українського населення. У березні 1939 р. угорські загарбники скинули уряд Августина Волошина і захопили Закарпаття. Близько 550 тис. українців цього терену ввійшли до складу Угорщини і залишались однією з її частин протягом усієї війни. Політика угорського уряду щодо окупованих територій однозначна — мадяризація. Обіцянки надати Закарпаттю автономію ніхто і не збирався виконувати. Розпочинається широкий наступ на українофілів. За даними західних дослідників, близько 30 тис. утекли до сусідньої Галичини, де багатьох з них було відправлено до Сибіру. Забороняються всі українські організації та видання. Офіційно стверджувалось, що місцеве населення являє собою окремих русинський народ, який протягом віків мав органічні зв'язки з мадярами. Протягом війни йшов процес занепаду української культури, посилення економічної експлуатації Закарпаття.

ДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ

Ще до початку Другої світової війни національний рух, представлений Організацією українських націоналістів, був суттєво розколотий. Після вбивства у травні 1938 р. лідера організації Є. Коновальця суперечки в середовищі ОУН загострюються. Йшлося про стосунки між Проводом ОУН (А. Мельник, Я. Барановський, М. Сціборський та ін.), який очолив А. Мельник, і членами Крайової ексекютиви, лідером якої був С. Бандера. Суттєвих розбіжностей у принципових питаннях між ветеранами із закордонного проводу та молодими галицькими радикалами не було. Вони підтримували основні догми українського інтегрального націоналізму. Однак їх розділяли різні підходи до питань тактики.

За свідченням дослідників з української діаспори, у спогадах безпосередніх учасників тих подій існує ряд версій з приводу розколу в ОУН. Здебільшого це суперечливі твердження залежно від симпатій чи антипатій до С. Бандери чи А. Мельника. Один з відомих письменників С. Процик писав, що у питанні про розкол в ОУН існує «безліч обвинувачень концепційного, психологічного, персонального, морального та етичного характеру. Головними розбіжностями між двома ОУН були політично-стратегічні засади щодо постановки боротьби серед хаосу другої світової війни».

Молоді західноукраїнські радикали, яких очолив С. Бандера, звинувачували А. Мельника в нехтуванні зв'язків з організаціями, що активно діяли в Західній Україні, у нерішучості, пасивності, опортунізмі тощо. Вони вимагали від лідерів звільнити політику ОУН від будь-якого орієнтуру лише на одну державу (зокрема, Німеччину), налагодити контакти із західними країнами. Члени проводу ОУН, люди старшого віку, схилилися в основному до більш поміркованих дій. Крім того, за деякими даними, розгортанню та поглибленню конфлікту сприяло те, що під час німецько-польської війни бандерівці нібито захопили документи польської розвідки і встановили причетність членів проводу ОУН до співпраці з польською розвідкою.

У серпні 1939 р. у Римі відбулася конференція, на якій вождем ОУН було проголошено А. Мельника 10 лютого 1940 р. у Кракові С. Бандера скликав конференцію, яка відкинула рішення Римської конференції. Відтоді стався розкол в ОУН. Кожне угруповання оголосило себе єдиним законним проводом ОУН. Молодіжна більшість, яка підтримувала С. Бандеру, стала називатись ОУН-Б, чи ОУН-Р (революційне), або просто бандерівцями, а прибічники А. Мельника — ОУН-М, або мельниківцями. З того дня існували вже дві різні націоналістичні організації, які мали однакову назву, проте часто протистояли одна одній.

Якою була політична програма ОУН Бандери? З початком радянизації західних українців Крайова ексекютива розробила план діяльності за нових умов, де на перше місце було поставлено розбудову мережі і дії ОУН на всій території України, що опинилася під більшовиками, широку революційну боротьбу при поширенні війни і активну протиакцію на випадок масового знищення більшовиками національного активу.

У грудні 1940 р. було видано «Маніфест Організації українських націоналістів», де проголошувалось, що світ, заснований на насильстві над народом, перебуває на межі краху під ударами борців за волю СРСР як одна з імперій поневолює багато інших народів, а отже, має розвалитися. Від імені українського народу ОУН-Б очолює «боротьбу за свободу народів та людини», «проти більшовизму, що довів національно-політичний, релігійний, культурний, соціальний і господарський гніт до крайніх меж».

Що стосується соціальної програми, то в ній підкреслювалось, що українські націоналісти борються проти «приниження людини», збідніння громадян, ущемлення прав жінки під приводом рівності, одурманення дітей пропагандою сталінського режиму, терору, депортації, екологічного грабунку України та інших пригноблених країн, рабства в колгоспах тощо

Докладнішу програму подальшої боротьби ОУН-Б проголосила на Другому зборі, що відбувся у квітні 1941 р. Рішення Проводу ОУН (ОУН-Б) були викладені в «Політичних вказівках» і мали бути реалізовані у разі війни між нацистською Німеччиною і СРСР.

У 1940 р НКВС вдалося здобути інформацію про керівні кадри та окремі осередки ОУН, що призвело до численних арештів і завдало українському підпіллю болісного удару. Довершенням акції став великий судовий процес, що відбувся у Львові в січні 1941 р. Абсолютну більшість серед 59 засуджених становила молодь. Після наполегливих прохань відомих громадських діячів, зокрема Кирила Студинського, Президія Верховної Ради Радянського Союзу (звичайно, не без певного політичного розрахунку) замінила частині підсудних найвищу міру покарання на 10 років ув'язнення.

Отже, з початком війни ОУН була єдиною організацією, яка продовжила боротьбу з окупаційним режимом. Разом з тим розкол в ОУН завдав великої шкоди націоналістичному руху напередодні великих воєнних випробувань.

ПОЧАТОК НІМЕЦЬКО-РАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ. ОРГАНІЗАЦІЯ ОБОРОНИ КРАЇНИ

22 червня 1941 р. фашистська Німеччина без оголошення війни напала на Радянський Союз. Мобільні угруповання німців «Північ», «Центр» і «Південь» швидко просувались у напрямі Ленінграду, Москви та Києва. Майже через місяць фронт стратегічного наступу гітлерівських військ досяг 3000 км. при глибині 400—600 км. За три тижні 28 радянських дивізій було повністю розгромлено, а ще 72 дивізії втратили 50 і більше відсотків особового складу, тобто $\frac{3}{5}$ війська (850 тис. чол.), що перебували у західних округах. Втрати становили 850 тис. чол., 3,5 тис. літаків, 6 тис. танків, 9,5 тис. гармат. Незважаючи на численні факти масового героїзму бійців та командирів, Червона армія відступала. До середини липня окупанти захопили Галичину, Західну Волинь, Буковину, Бессарабію, а до середини серпня — все Правобережжя.

У чому ж полягали причини стратегічних поразок радянських військ? Їх багато, вони складні і неоднозначні, як і їх оцінка. Про деякі з них уже йшлося вище. Крім того, це і загальні прорахунки радянського керівництва в оцінці воєнно-політичної обстановки, переоцінка значення радянсько-німецьких договорів 1939 р. Навіть у переддень війни радянський уряд запевняв народ, що Німеччина буде дотримуватись домовленостей про ненапад.

У більшості літературних джерел і сьогодні стверджується, що головною причиною була раптовість фашистського нападу. Однак слід зазначити, що якщо було це несподіванкою, то швидше для народу, ніж для керівництва країни. Ще з середини 1940 р. від радянських розвідників із-за кордону почали надходити тривожні сигнали про серйозні наміри нацистського уряду порушити радянсько-німецький договір про ненапад. З квітня 1941 р. така інформація надходила близько з 40 точок земної кулі майже щодня. В багатьох випадках повідомлення були максимально точними (термін нападу, чисельність військ, основні напрями тощо). Однак Й Сталін ігнорував ці повідомлення Велика гра, зазначав М. Коваль з цього приводу, на кін якої було поставлено долю СРСР, для азартного гравця Сталіна, котрий, повіривши у власну непогрішимість, замкнув на собі всю владу в країні, закінчилась програшем. Для народу, і без того вже ослабленого політично і духовно сталінським терором, спантеличеного незграбними його зовнішньополітичними маневруваннями, починається найбільша в історії трагедія.

Звичайно, серед причин невдач слід зазначити також те, що фашистська Німеччина, завоювавши більшу частину Європи, разом із своїми союзниками, воєнно-економічним потенціалом значно перевершувала Радянський Союз. Її армія була належно відмобілізована, мала значний досвід ведення бойових дій, мала кращу укомплектованість, більш досконалі і в достатній кількості воєнну техніку та озброєння.

Український напрям нацистське керівництво вважало одним з ключових. Не випадково 18 серпня 1941 р. фюрер припиняє наступ на Москву і визначає напрям головних ударів — Київ і Ленінград. Це було зумовлено економічними, воєнними і морально-політичними чинниками. Зокрема, захоплення України суттєво підривало воєнно-промисловий потенціал СРСР і забезпечувало Німеччину значними ресурсами для ведення війни. Воно створювало вигідний плацдарм для подальшого наступу. Взяття Києва, на думку фашистських ідеологів, могло підняти рейтинг Німеччини на міжнародній арені, посилити переможний дух у своїх військах і настрої поразки у Червоній армії.

Головною воєнно-політичною подією літньо-осінньої кампанії 1941 р. в Україні була оборона Києва. Вона тривала з середини липня до кінця другої декади вересня. Для того щоб зламати опір захисників Києва, німецьке командування змушене було зняти з московського напрямку значні сили і повернути їх на Південь. Гітлерівці втратили під стінами української столиці понад 100 тис. чол. Після прориву німцями Південно-Західного фронту захисники Києва опинилися перед загрозою оточення. Незважаючи на реальні обставини, Й. Сталін не дозволив своєчасний відхід наших частин. Ситуація переросла у великомасштабну трагедію. Ліквідувавши під Уманню дві оточені радянські армії, німецькі броньовані «кліщі» зімкнулися під Полтавою. В. полон потрапило близько 660 тис. чол., з них 60 тис. командирів. При спробі вирватись із ворожого кільця загинули командуючий фронтом М. Кирпонос, секретар ЦК КП(б)У М. Бурмістренко та група генералів.

До найбільших воєнних операцій 1941—1942 рр. на території України належить оборона Одеси, що тривала 73 дні. Сковаючи 18 дивізій противника, вона дала змогу Південному фронту відійти за Дніпро і організувати оборону. Наприкінці вересня Червона армія змушена була залишити Одесу.

Після розгрому німців під Москвою в грудні 1941 р. створюються певні умови для контрнаступу радянських військ. Генеральний штаб пропонує план операції на весну і початок літа 1942 р. В його основу було покладено активну стратегічну оборону, накопичення резервів, а потім рішучий наступ. Однак Верховний головнокомандуючий змусив провести наступальні операції в Криму, під Харковом і ще на кількох напрямках.

У лютому—квітні 1942 р. після трьох невдалих спроб прорвати оборону німців Кримський фронт переходить до оборони. Наступ ударного угруповання німців призвів до захоплення ними Керченського півострова та Севастополя.

Поразкою радянських військ завершився також розпочатий 12 травня 1942 р. наступ на харківському напрямі. Погана організація, недостатнє матеріальне забезпечення, багато тактичних помилок призвели до трагедії (у полон потрапило 240 тис. червоноармійців). Провівши навальний наступ на воронезькому і сталінградському напрямках, фашистські армії в липні 1942 р. завершили окупацію України.

ОУН І НІМЕЧЧИНА. ФАШИСТСЬКИЙ ОКУПАЦІЙНИЙ РЕЖИМ В УКРАЇНІ

З ініціативи ОУН в складі німецької армії було створено дві українські військові частини «Нахтігаль» і «Роланд». Провід вважав, що вони стануть у майбутньому ядром збройних сил Української держави. Крім того, обидві націоналістичні організації створювали. Похідні групи ОУН, які налічували близько 7000 добре навчених осіб Вони мали охопити своєю діяльністю усю територію України у визначених районах. Похідні групи створювали націоналістичні організації і встановлювали українську державну владу Українське правління запроваджувалось у 11 областях.

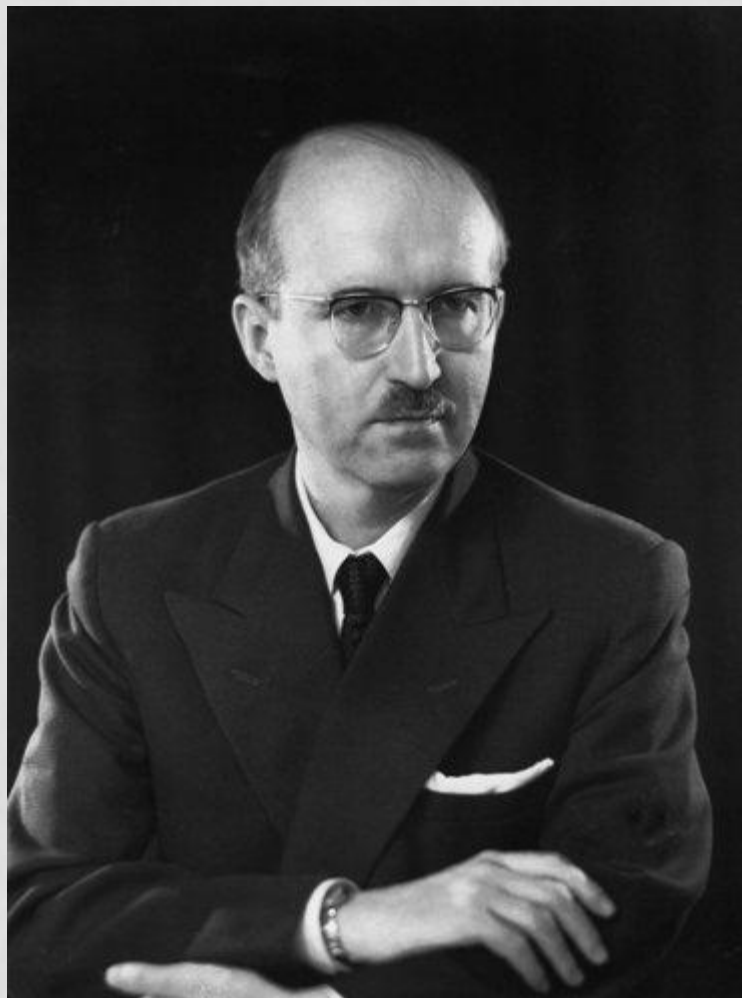
30 червня 1941 р. у Львові ОУН-Б проголосила створення Української держави. Було сформовано Українське Державне правління — крайову владу на чолі з Ярославом Стецьком. Ці акції проводились без погодження з керівництвом Німеччини. На початку липня 1941 р. німці заборонили діяльність правління, заарештували його керівників. Саме тоді були проведені масові арешти членів ОУН (15 керівних діячів і близько 300 членів) і кинуті їх до концентраційних таборів. За відмову скасувати акт незалежності був також арештований С. Бандера, який перебував в концтаборі Заксенхаузен до вересня 1944 р.

У директиві поліції безпеки СД № 12/41 під грифом «секретно, державної важності» зазначалось «Всі активісти бандерівського руху повинні негайно арештовуватись і після ретельного допиту мають бути ліквідовані під виглядом грабіжників».

У вересні 1941 р. підрозділи СС заарештували і стратили більшість членів похідних груп. Через два місяці накинута також на ОУН-М Було розгромлено її київську організацію, розстріляно понад 40 провідних членів, у тому числі поетеса Олену Телігу, закрито популярну газету «Українське слово».

ЯРОСЛАВ СТЕЦЬКО

Активний діяч ОУН. З 1941 р. — перший заступник провідника ОУН-Б С. Бандери. У 1942–1944 рр. перебував у німецькому концтаборі Заксенгаузен. Після звільнення керував антибільшовицьким блоком народів, був головою Проводу ОУН-Б.

ОЛЕНА ТЕЛІГА

Українська поетеса,
літературний критик,
діяч української
культури, діячка ОУН.

Репресії гестапо набували дедалі більших масштабів. У Миргороді на Полтавщині розстріляно заступника Крайового провідника ОУН Миколу Лемика, в Житомирі — членів обласного Проводу ОУН В Хому і М. Кравця, в Києві — В. Щирбу і О. Сидницького. Від рук німецької поліції загинули в Кривому Розі Г. Максимець, С. Шерстюк, на Волині — Г. Максим'юк, О. Бродич, в Джанкої (Крим) — М. Любик та ін. Слід підкреслити, що репресії проходили у більшості регіонів України. Це свідчить про те, що мережа оунівських організацій була поширена майже по всій державі, а не тільки в західноукраїнських теренах.

Відтоді ОУН переходить у підпілля і розпочинає підготовку до активних дій проти фашизму/Якою ж була нацистська влада в Україні?

Насамперед потрібно зазначити, що з початком війни в планах німців щодо майбутнього розвитку українських земель відбулися кардинальні зміни. В роботі створеного ще в середині 30-х років зовнішньополітичного бюро НСДАП під керівництвом Розенберга українська проблематика займала одне з перших місць. Відповідно до концепції «свідомого європеїзму» необхідно було роздробити народи регіону за національними ознаками, нацькувати їх один на одного, а потім легко підкорити. Саме тому Розенберг спочатку пропагував ідею формально самостійних, проте фактично залежних від рейху держав в Україні та на Кавказі, що могли бути створені для протидії ослабленій російській державі.

Однак наприкінці 30-х років відбувається певна еволюція поглядів Гітлера щодо створення під протекторатом Німеччини «Великої України». З початком війни проти Радянського Союзу економічні інтереси третього рейху почали різко домінувати над політичними розрахунками.

Згідно з економічною частиною плану «Барбаросса» першим завданням є якнайшвидше здійснення повного продовольчого постачання німецьких військ за рахунок окупованих областей. Безумовно, що одним з ключових об'єктів пограбування була Україна. Що стосується довгочасної перспективи, то тут визначались два етапи. Перший — розрахований на період війни — це максимальне використання економічних і трудових ресурсів завойованих на Сході територій, насамперед продовольства України та нафти Кавказу. Другий — забезпечення домінування німецької нації на окупованій території. Відповідно до «Генерального плану Ост» це означало фізичне знищення слов'янських народів, часткове онімечення «нордичних груп населення», що є у складі СРСР, підлив біологічної сили слов'янських народів, масові депортації населення (переселення 65 відсотків українців із Західної України до Сибіру), переселення німців на окуповані землі і створення системи озброєних селянських поселень колоністів, безпосередньо підпорядкованих СС тощо.

Як же на практиці німецько-фашистський режим виконував завдання щодо освоєння завойованого «життєвого простору»?

З самого початку німецька політика тут мала ознаки окупації і носила колоніальний характер. Українські землі були розділені на окремі частини, зокрема, дистрикт Галичина приєднано до Генеральної Губернії, Рейхскомісаріат Україна, території під німецьким військовим управлінням, під румунською окупацією була Північна Буковина і частина Північно-Східної України, включаючи Одесу, названу Трансністрією, і Закарпаття — в складі Угорщини. Такі дії свідчили про переконливість нацистського керівництва в тому, що «України не існує це всього-на-всього географічне поняття».

Як уже зазначалося, українське населення, насамперед західних регіонів, прихильно зустрівало німців, вбачаючи в них визволителів від сталінського режиму. Ці сподівання живилися також тим, що на українських землях, які увійшли до Генерального губернаторства, німці дозволили відкрити українські школи, культурні товариства, ожило релігійне життя. Виникли комітети допомоги і підтримки для біженців, що прибували з СРСР. «В цій атмосфері, — зазначав один з провідників ОУН Л. Ребет, — німецька політика видавалася прихильною для української справи, і в громадській думці наших емігрантів утворилося уявлення, що німці є справжніми нашими союзниками».

Нацистським правителем найбільшої окупованої території України — Рейхскомісаріат України — було призначено Еріха Коха, адміністратора, відомого своєю жорстокістю й нетерпимістю, а також особливою ненавистю до слав'ян. Після призначення, у зверненні до свого штабу він говорив: «Мене знають як жорстоку собаку. Саме тому мене призначено рейхскомісаром України. Наше завдання полягає у висмоктуванні з України всіх товарів, які можна захопити, без огляду на почуття і власність українців. Панове, я чекаю від вас найсуворішого ставлення до місцевого населення».

Німці запровадили на окупованих територіях жорстокий окупаційний режим з поліцейським терором. Україну було перетворено на німецьку колонію, яка входила в німецький «життєвий простір» і стала джерелом харчів і робочої сили, адже 85 відсотків усього постачання Німеччини продуктами з території СРСР було з України. З 2,8 млн чол., в основному молоді, примусово відправлених на роботи до Німеччини, 2,4 млн були з України.

Пограбування відбувалося з німецькою ґрунтовністю і педантичністю. Була створена система грабіжницьких заготівельних органів. Найбільшим було «Центральне товариство Сходу», яке мало 30 комерційних відділів з 200 філіями на місцях. «Товариство» здійснювало облік, вилучення і переробку усієї сільськогосподарської продукції на окупованій території. У його операціях брали участь 250 німецьких сільськогосподарських фірм. За даними О. Бойка, від початку окупації до березня 1944 р. тільки завдяки «зусиллям» «товариства» з України було вивезено 9,2 млн т. зерна, 622 тис. т. м'яса та мільйони тонн інших продуктів, для перевезення яких було задіяно 1418 тис. вагонів.

Для інтенсивнішої експлуатації населення німці зберегли колгоспну систему Приватна торгівля, за винятком базарів і української кооперативної організації, була заборонена. Промисловість німці не відбудовували, за винятком галузей, пов'язаних з видобуванням деяких видів сировини.

Усі культурні товариства, зокрема «Просвіта», були ліквідовані. Допускалась тільки початкова освіта, чотирикласні школи. Закрито наукові установи, бібліотеки, музеї, театри. Преса (близько 115 часописів) перебувала під контролем німецької адміністрації.

Людство ніколи не забуде і не пробачить фашистам масового знищення населення. Масовий терор проти українського народу німці застосовували ще з більшою жорстокістю і в більших розмірах, ніж в інших окупованих країнах. Відділи СС знищували цілі села.

У жовтні 1941 р. Україна і вся Європа спізнала свою першу Хатинь село Обухівку на Полтавщині було спалено, а все населення розстріляно. За час окупації подібні варварські акції фашистами були проведені у 250 населених пунктах республіки.

Майже 3 тис мирних жителів знищили гітлерівці у м Берестечку. Очевидці розповідають, що фашисти закопали напівживих людей, над якими ще довго ворушилася земля У вересні 1941 р. у Львові було вперше застосовано автомобілі — газові камери, в яких жертви умиротворялись під час руху відпрацьованими газами.

На території України нацисти створили 50 гетто і понад 180 великих концентраційних таборів. Тільки за кілька місяців окупації гітлерівці замордували близько 1 млн євреїв. Нелюдським було ставлення нацистів до радянських військовополонених. У перші шість місяців війни до полону потрапили мільйони червоноармійців. Впевнена в перемозі, поспішаючи ліквідувати «надлишок» слов'ян, нацистська влада позганяла полонених в оточені колючим дротом табори, де вони вмирили від голоду, холоду, хвороб. Нерідко їх страчували. Як наслідок, з 5,8 млн радянських полонених, що потрапили до рук німців, загинуло близько 3,3 млн, із них майже 1,3 млн українців.

Найбільш екстремальних форм набув нацистський режим у Рейхскомісаріаті України. В ряді інших окупованих регіонів німці поводитись не так жорстоко, зокрема в Галичині, яка стала частиною Генерал-губернаторства. Щоправда, і тут проводилось багато таких ненависних заходів, як вивіз до Німеччини, експропріація продуктів на селі. Проте на відміну від співвітчизників на Сході галичанам дозволили утворити у Львові представницький орган — Український земельний комітет, який очолив Кость Паньківський. У березні 1942 р він перейшов у підпорядкування УЦК.

Інша перевага, якою користувалися галичани, полягала в наявності системи початкової, середньої та професійної освіти. Вони мали змогу також в обмежених масштабах організовувати кооперативи та проводити культурну діяльність. Усі ключові адміністративні посади обіймали німці, однак у місцевому управлінні українцям віддавалась перевага перед поляками

У східних районах України, які перебували під юрисдикцією військових, ситуація була подібна до становища в Рейхскомісаріаті, за винятком того, що тут поліцейський терор не був таким всеохоплюючим і навіть допускалось існування деяких українських цивільних організацій.

У районах, які знаходились під румунською окупацією, режим був більш ліберальним — не було такого терору, дозволялась торгівля. Однак енергійно придушувались всілякі прояви українського націоналізму. Влада чітко виконувала наказ Антонеску «Брати на зайнятих місцевостях все, що потрібно, все, що можливо, без всяких церемоній».

Перші кроки в напрямі колонізації українських земель були здійснені у 1942 р За даними О Бойка, у цей час у 486 українських селах проживало 45 тис німецьких колоністів У липні 1942 р Гітлер переносить свій генеральний штаб із Растенбурга в околиці Вінниці У грудні 1942 р після виселення місцевого населення на території 500 км2, що охоплює частину Вінницької та Житомирської областей, було створено «німецьку переселенську округу Хегевальд», у якій проживало 9 тис чол. Це було своєрідне містечко колонізаційного потоку.

Жорстокою і необачною була політика нацистів в Україні Як зазначають історики діаспори, рідко коли окупаційна держава так швидко й невідворотно настроїла б проти себе спочатку доброзичливе чи принаймні нейтральне населення, як це зробили нацисти в Україні На думку О Субтельного, неспроможність німців ефективно використати проти радянського режиму неросійські народи, зокрема українців, була однією з їхніх політичних помилок у війні.

Перш ніж перейти до висвітлення руху опору, потрібно сказати про співпрацю певної частини українського населення з німцями Більшість українців змушена була підкоритися окупантам і пасивно виконувати німецькі накази Разом з тим невелика частина населення активно, усвідомлено співпрацювала з окупантами Явище це має назву колабораціонізм.

Більшість українських колаборантів — це репресовані радянською владою, ідеологічні фанатики чи антисеміти Щоправда, їх було не більше, ніж серед росіян чи інших народів окупованих країн Співробітництво з німцями зводилось до участі в органах місцевої влади або контрольованої німцями допоміжної поліції Серед майже мільйона колишніх радянських громадян, які в 1944 р були в німецькій армії, українці становили близько 220 тис.

На відміну від народів окупованої Західної Європи українцям було не завжди зрозуміло, кому зберігати відданість сталінському чи польському режимам В умовах тотальної війни для звичайної людини везінням вже було збереження власного життя І коли стояла дилема — жити чи загинути, певна частина українців ціною колабораціоналізму рятувала собі життя.

Потрібно також пам'ятати про позицію радянського уряду щодо полонених. Міжнародну угоду щодо військовополонених СРСР не підтримав. Й. Сталін заявив, що це зрадники батьківщини Хоча саме завдяки діям сталінського керівництва більшість з них і попала в полон У разі якщо комусь з таких «зрадників» вдалося втекти з полону, то їх чекали або відповідні радянські табори, або штурмові батальйони, де вони мали кров'ю змити свою «зраду» Абсолютна більшість військовополонених загинула.

Ще довго після закінчення війни в особистих листках та інших документах, які обов'язково заповнювались при прийнятті на роботу, були відповідні позиції чи був хто з родичів у полоні⁷, чи був на окупованій території⁷, чи є родичі за кордоном⁷ Позитивна відповідь — це клеймо про неблагонадійність

Жорстокість і безкомпромісність політики окупантів викликала масовий опір серед населення. Виник підпільний рух. Підпільні радянські та націоналістичні організації, а на північному заході польські мали власні партизанські загони Особовим складом були колишні червоноармійці, комуністи, українські націоналісти, євреї, втікачі з полону До них приєднувались ті, хто просто шукав нагоди виступити проти нацистів Зосереджувались партизани в основному в лісах Волині, на Поліссі та в Карпатах.

БОРОТЬБА УКРАЇНСЬКОЇ ПОВСТАНСЬКОЇ АРМІЇ

Перші партизанські загони українських націоналістів виникли на Поліссі і Волині їх організатор — Тарас Боровець — (псевдонім Бульба), місцевий український діяч, близький до уряду УНР у Варшаві з початком німецько-радянської війни він сформував збройний підрозділ під назвою «Поліська Січ», пізніше УПА. До нього на цьому етапі входили особи, які з різних причин були не задоволені Радянською владою Підрозділ брав участь у знищенні радянських оточенців і невеликих підрозділів Червоної армії.

Восени 1941 р фашисти, впевнені в своїй перемозі, не приховували свого ставлення до підкорених «другосортних» народів, навіть якщо вони були їхніми союзниками Тим більше, що ватажок «Поліської Січі» не хотів бути маріонеткою в їхніх руках У зв'язку з цим надійшло розпорядження розпустити ці загони Однак більша частина вояків не склали зброї і продовжили боротьбу тепер уже і з німцями. Діючи малими відділами, вони співпрацювали з бойовиками ОУН, які набирали силу в міру зростання німецького терору «Поліська Січ» на той час охороняла українське населення від німецьких грабежів, карала жорстоку німецьку адміністрацію, знищувала німецькі господарські установи, роздаючи їх майно та реманент населенню.

Влітку 1942 р цією формацією зацікавилась Москва, виславши на аереговори полковника А Лукіна Він запропонував підтримку зброєю, якщо «Поліська Січ» розгорне терористичну діяльність проти німців. Саме тоді німці пропонували їй перейти на поліцейські формації для боротьби проти більшовицьких партизан. Однак ні Москва, ні німці не хотіли приставати на політичні вимоги — визнання самостійності України.

У липні 1943 р УПА «Поліська Січ» було перейменовано на Українську Народну Революційну Армію (УНРА). Спроби отамана добитися угоди між різними націоналістичними угрупованнями і політичними силами успіху не мали.

Основні сили Бульби—Боровця, після відмови останнього ввійти до складу Української повстанської армії, сформованої вже на той час ОУН Бандери, у серпні 1943 р були оточені загонами Р. Шухевича і роззброєні. Наприкінці 1943 р під час чергових переговорів з німцями Т. Бульба—Боровець був заарештований і посаджений до концтабору. Тепер розглянемо діяльність ОУН у воєнні роки, організацію нею збройної боротьби. Посилення фашистського терору, наростаючий стихійний селянський рух вимагали від ОУН змінювати тактику і переходити до організації збройної боротьби. На порядок денний восени 1942 р. було поставлено питання про необхідність створення українських збройних сил. Чому ж організацію збройної боротьби ОУН не поставила в перші місяці після окупації.

По-перше, треба було підготувати кадри військових та здобути зброю.

По-друге, в своїй протинімецькій і протибільшовицькій боротьбі українці не могли чекати навіть мінімальної допомоги ззовні.

По-третє, потрібен був час для проведення також політико-психологічної підготовки до протинімецької боротьби. Зрештою, сама ОУН мусила перебудувати власну мережу на західноукраїнських землях і збудувати її на східноукраїнських.

Тому на підпільній першій Конференції ОУН у вересні 1941 р як головні завдання визначались пропагандистська діяльність щодо підготовки українського населення до активної боротьби з німецькими окупантами, збір та складання зброї, масове навчання членів ОУН військовій справі. Створюється Крайовий військовий штаб, який організовує мережу військових референтів при крайових, окружних, районних і повітових проводах ОУН. Створюється ряд шкіл для підготовки військових кадрів. Разом з тим організуються збройні боївки, а потім окремі збройні відділи ОУН, до яких входять і не члени цієї організації. Своїм завданням вони ставлять самооборону місцевого українського населення перед сваволею загарбників. Так виникає мережа військових підрозділів ОУН — Українська національна самооборона.

З осені 1942 р на Поліссі і Волині під егідою ОУН-Б планомірно і організовано створюються збройні загони під назвою Українська повстанська армія (УПА). Українська Головна Визвольна Рада проголосила офіційною датою народження УПА 14 жовтня 1942 р, на Покрову Святої Богородиці

Перший відділ Української повстанської армії організував на Поліссі в жовтні 1942 р військовий референт Краєвого проводу ОУН на Південно-Західних землях Остап-Сергій Кочинський, син православного священика, колишній старшина польської Армії.

Для об'єднання усіх націоналістичних загонів ОУН-Б силоміць включила до своїх формувань підрозділи Боровця та ОУН-М Головнокомандуючим було призначено Романа Шухевича (Тарас Чупринка). Завдяки широкій та ефективній мережі ОУН Українська Повстанська Армія швидко розрослася у велике, добре організоване військове об'єднання, що захопило контроль над значною територією Волині, Полісся, а згодом і Галичини.

Офіційний орган ОУН «Ідея і чин» підкреслював «Вже перші бої з більшовицькими партизанськими бандами та каральними відділами німецької поліції принесли гарні результати В тяжких і численних боях розбила УПА численні бази більшовицьких партизан та очистила від їхніх банд Рівненщину, Житомирщину, Луччину, Костопільщину, Крем'янецьщину, південну Сарненщину та Берестейщину і, користуючись з цілковитої прихильності та помочі населення, звільняла крок за кроком все нові терени Волині, Полісся, Поділля, Житомирщини і Київщини Провчило не один грабінницький відділ німецької поліції і СС-ів Здобуті в боях з ворогом кріси, фінки, кулемети, гранати, гранатомети, гармати, авто — вірно служать вправній руці українського повстанця у його боротьбі із заклятим московсько-більшовицьким та гітлерівсько-німецьким імперіалізмом». Про намагання УПА утвердитись як «третя сила» свідчить статистика лише у жовтні-листопаді 1943 р вона провела 47 боїв проти німців і 54 бої проти радянських партизан.

Поряд з німцями та радянськими партизанами УПА змушена була воювати і на третьому фронті — проти поляків Початком кривавого конфлікту стали масові вбивства українців Холмщини та Підляшшя, здійснені польською Армією Крайовою у 1941 р Невдовзі ці терористичні акції були поширені на Галичину і Волинь Головною метою поляків було взяття до приходу радянських військ під свій контроль земель, втрачених у 1939 р Тільки на Холмщині у 1943—1944 рр польські формування знищили близько 5 тис українців Криваві сутички часто підігрівали німці та провокували радянські партизани Особливо трагічним було те, що найбільше від цього потерпали мирні жителі Криваві українсько-польські сутички тривали до 1947 р

Чисельність Української повстанської армії згідно з німецькими даними, які підтверджуються українськими еміграційними джерелами у момент найбільшого піднесення боротьби (кінець 1944 — початок 1945 рр) досягала 100 тис чоловік.

Політична платформа ОУН була вироблена на III Надзвичайному зборі у серпні 1943 р і проголошувала самостійність України, боротьбу за громадянські права і демократію, за рівні права національних меншин, співпрацю з поневоленими народами проти нацизму і сталінізму. Гасло «Україна для українців» було проголошено ще 1900 р М Махновським, а потім теоретично обґрунтоване Д. Донцовим, було замінене гаслом «Свобода народам, свобода людині» Ідеологія українського націоналізму ступила на шлях демократичного розвитку У складі УПА було створено національні формування грузин, вірмен, азербайджанців, татар, узбеків, литовців — усього 15 куренів.

21—22 листопада 1943 р відбулася перша конференція поневолених народів Східної Європи і Ази, в якій взяли участь 39 делегатів від 13 народів. Після Другої світової війни для подальшої координації спільної боротьби поневолених народів було створено Антибільшовицький блок народів.

Українська повстанська армія гідно служила високим ідеалам свободи народів та людини. У контрольованих нею районах Волині, Полісся та Карпат функціонувало фактично Українське державне управління УПА успішно боролася з німецькими загарбниками, польськими шовіністами, а згодом, після вигнання гітлерівців, проти відновлення в Україні більшовицько-сталінського режиму.

У липні 1944 р для консолідації боротьби українських політичних сил за самостійну соборну Українську державу був створений надпартійний центр — Українська головна визвольна рада (УГВР), яку очолив харків'янин І. Осьмак. Крім політичної і економічної платформ УГВР прийняла ще два документи — власну Конституцію та Універсал до народу На першому засіданні Ради було обрано Генеральний секретаріат на чолі з Р. Шухевичем. Українська головна визвольна рада ставила завдання згуртувати всі українські партії під прапором боротьби за незалежність Української держави, координувати їхню діяльність і організовувати представництво українського народу та його визвольних устремлінь на зовнішньому форумі.

Значна частина українських земель перебувала під румунською окупацією В липні 1941 р Румунія окупувала Буковину, а до жовтня Трансністрію — 10 відсотків української території з населенням 3,5 млн чол. На цих землях було запроваджено військово-політичний терор, колоніальну економічну систему і систематичну румунізацію Окуповані землі були розділені на губернаторства У кожному з них діяв директорат румунізації, завданням якого було змінювати назви українських місцевостей, українські прізвища, забороняти українську мову в школі, адміністрації, церкві Проводилося виселення українців та заселення території румунами.

Як і по всій Україні, в цих регіонах українські патріоти чинили опір окупантам Так, в Бессарабі активно діяли радянські партизани Про посилення боротьби націоналістичного підпілля свідчив військовий суд над членами ОУН, що відбувся в Яссах на початку 1942 р У цілому політика румунів мала колонізаторський характер, хоча і була менш жорстокою порівняно з німцями.

На Закарпатті, окупованому угорцями, окупанти проводили антиукраїнську політику, підтримували русофілів, надаючи мінімальні культурні права для «угрорусинів». Влада дозволила заснувати народницьке освітнє товариство «Подкарпатське общество», було допущено мінімальне шкільництво з українською мовою. Опір окупантам очолило націоналістичне підпілля, про що свідчить процес проти членів ОУН у Мукачеві у 1942 р. Починаючи з кінця 1944 р Закарпаттям під радянським контролем керувала Народна Рада Закарпатської України, а в червні 1945 р цей регіон ввійшов до складу УРСР.

УКРАЇНА В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (1939—1945 РР.): ІСТОРІОГРАФІЯ

Глибоке і всебічне дослідження та правдиве висвітлення історії нашого народу в ті страшні та трагічні роки стало сьогодні одним з важливих завдань вчених. На жаль, у нашому суспільстві майже через 55 років після закінчення війни далеко не завжди дається об'єктивна оцінка окремих подій, людей. Зокрема, йдеться про діяльність українського національного підпілля Тричі на найвищому державному рівні розглядалося питання про політичну оцінку діяльності ОУН і УПА Однозначного рішення немає.

У жовтні 1997 р чергова урядова комісія з вивчення діяльності ОУН і УПА декларувала, що вона має подати історично і юридично обґрунтовані пропозиції стосовно ОУН-УПА. Окремим міністерствам та установам було доручено створити експертні і робочі групи, залучити до роботи представників органів влади, громадських діячів. Крім цього, існує велике коло недосліджених, невідомих або мало відомих проблем, подій, фактів Певні події, що відбувалися в Україні у воєнні часи, радянською історіографією настільки фальсифіковані, перекручені, що важко сьогоднішнім дослідникам відрізнити правду від брехні.

Останнім часом на цю тему була видана монографія М. Ковалю «Україна 1939—1945 Маловідомі і непрочитані сторінки історії» (К, 1995), а також написаний ним розділ в книгах «Історія України Нове бачення» У 2-х т — Т 2 (К, 1996 — С 281—328) і «Історія України Навчальний посібник» (К, 1997 — С 307—325). Автор зумів по-новому підійти до оцінки подій тих грізних часів. Окремі висновки можна вважати дискусійними, погоджуватись чи не погоджуватись з ними, однак публікація цих робіт, безумовно, крок вперед в українській історіографії воєнного лихоліття.

З початку радянсько-німецької війни і до кінця 80-х років по воєнній тематиці в союзних і республіканських видавництвах вийшло в світ більше 20 тис публікацій. Оскільки на українських землях аєли бойові ди більше 50 відсотків всіх радянських військ п'яти фронтів, на окупованій території розгорнувся партизанський рух, трудящі республіки самовіддано працювали на перемогу в радянському тилу, в згаданих роботах в тій чи іншій мірі даються матеріали про вклад трудящих України в перемогу над ворогом.

Серед історіографічних робіт, в яких робиться аналіз цих праць, назвемо збірник «Историография Великой Отечественной войны» (М, 1980) Майже половина всіх цих робіт присвячувалась висвітленню діяльності КПРС у роки війни Історіографічний огляд цих робіт зроблено в книзі «КПСС — вдохновитель и организатор победы советского народа в Великой Отечественной войне» Историографический очерк (М, 1973)

У 70—80-ті роки в Україні опубліковано майже півтора десятка історіографічних монографій і статей про події на території республіки у воєнні роки Це роботи В Клокова, В Нем'ятова, Л Кондратенко., А. Красюка — про боротьбу в тилу німецьких окупантів, статті А. Вербили, А. Мінгазутдінова, М. Буцька — про події на фронтах, М. Данилюка, М. Буцька, В. Дрожжина, Н. Лавриновича, В. Токека — про трудовий вклад трудящих республіки В 1985 р вийшла монографія «В битвах за советскую Украину» В одному з розділів «Советская историография великого подвига» зроблена спроба дати аналіз опублікованих робіт з цієї проблеми.

РАДЯНСЬКІ ІСТОРИКИ ВИДІЛИЛИ В ІСТОРІОГРАФІЇ ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ ТРИ ЕТАПИ:

Перший — (1941—1945 рр),

Другий — з кінця війни до середини 50-х років (1945—1955), третій — друга половина 50-х років — друга половина 80-х. Першими публікаціями, присвяченими подіям на фронті та в тилу, були газетні та журнальні статті, авторами яких виступали робітники, інженери, вчені, керівники підприємств і відомств, партійні радянські працівники. Позитивне в них є те, що їх писали по гарячих слідах люди, які безпосередньо брали в них участь.

Значний матеріал про події тих часів міститься в 8-томному збірнику повідомлень радянського інформбюро. Важливу роль у підготовці перших робіт відіграла створена в кінці 1944 р при АН УРСР комісія по історії Вітчизняної війни. Так, у кінці війни були опубліковані перші документальні збірники, що складались в основному з щоденникових записів, коротких нарисів та інших матеріалів У 1944—1945 рр. публікуються повідомлення. Надзвичайної комісії по встановленню злочинів фашистських окупантів, видаються брошури, збірники статей та документів про злочини окупантів.

Характерною рисою другого етапу, за свідченням радянської історіографи, стала більш широка і планомірна організація наукової роботи. Посилюється увага до розробки широкого кола питань. При цьому більшість робіт присвячується показу діяльності КППС у воєнні роки «Червоною ниткою» через всі публікації проходить ідея, що тільки завдяки мудрому керівництву партії і Й Сталіна стала можливою перемога над ворогом.

В українській історіографії майже половину публікацій присвячено партизанському руху на окупованій території. Тут вміщено насамперед спогади керівників радянських партизанських загонів Зрозуміло, що боротьба українського національного підпілля та УПА проти ворога не згадується і констатується тільки в негативному плані.

У цей період побачила світ перша узагальнююча праця М. І Супруненка «Украина в Великой Отечественной войне Советского Союза» (К, 1956)

Третій етап характеризується насамперед публікацією документальних збірників В Україні їх вийшло більш як 40, у тому числі тритомне видання «Советская Украина в годы Великой Отечественной войны» (К, 1980) Серед великих монографічних робіт, що виходять в ці роки, слід назвати дванадцятитомне видання «История второй мировой войны 1939—1945» (М, 1973, 1982), тритомну працю «Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941 — 1945 рр » (К, 1967, 1969) Виходячи з визначеної концепції, більшість робіт присвячуються висвітленню історичного досвіду КППС у боротьбі за перемогу

Серед значної кількості робіт, присвячених збройній боротьбі на радянсько-німецькому фронті, треба назвати чотиритомник «Операции Советских Вооруженных сил в Великой Отечественной войне» (М, 1968).

Боротьбу проти окупантів радянських партизан та підпільників висвітлено у працях В. Клокова, В. Коваля, М. Коваля та ін. Боротьба проти ворога вояків націоналістичного підпілля замовчується або згадується в негативному плані.

Значну кількість публікацій присвячено питанням перебудови економіки України на воєнний лад, трудового вкладу робітничого класу, селянства, інтелігенції республіки в перемогу, відбудову народного господарства. Це роботи М. Буцька, П. Денисенка, М. Денилюка, В. Нем'ятого та ін.

Цікаві матеріали про бойову діяльність радянських збройних сил містяться у спогадах. У опублікованому в 1977 р анованому показнику воєнно-мемуарної літератури «О войне, о товарищах, о себе» йдеться про близько 900 таких робіт.

Слід зазначити, що існує великий інтерес зарубіжних дослідників до історії Другої світової війни. Досить сказати, що з початку війни . лише до 70-х років опубліковано більше як 100 тис робіт з цієї проблеми. Більшість з них побачили світ у Німеччині, США, Англії, Франції, Канаді. Безумовно, описуючи хід війни між Німеччиною та Радянським Союзом, автори більшою чи меншою мірою згадують і про події на території України. За оцінкою радянської історіографи відповідно до партійних документів більшість цих робіт — це буржуазні і ревізіоністські «извращения» історії комуністичної партії та радянської держави. Тому головне завдання радянської історичної науки, як зазначалося в постанові ЦК КПРС «Про 40-річчя перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні 1941—1945 років» (К, 1984) «давати рішучу, аргументовану відсіч нашим ідеологічним противникам, всякого роду фальсифікаторам історії другої світової війни».

У цьому зв'язку доцільно ознайомитися з книгами «Историография Великой Отечественной войны» Сб статей (М, 1980), «КПСС — вдохновитель и организатор победы Советского народа в Великой Отечественной войне (Историографический очерк)» (М, 1973), «Правда и ложь о второй мировой войне» (М, 1983), Красюк А І «Страницы героической летописи вопросы историографии партизанского движения в годы Великой Отечественной войны» (Киев, Одесса, 1984) та ін.

Сьогодні не можна однозначно стверджувати, що все, про що писали ці «извращенцы», історична правда. Були серед них представники різних політичних напрямів Дослідники в основному описували своє бачення подій тих суворих років, ґрунтувались на своїх джерелах Однак, думається, вони дуже близькі до правди

Більшість західних авторів, серед них Д. Трейдголд, М. Флорґнський, П. Дункан, Д Уорнс, Б. Бейлґ, А. Тойнбґ, А. Стґон, стверджують, що населення СРСР, насамперед народи України, Прибалтики, Білоруси, Кавказу та кримські татари зустрічали німців не як завойовників, а як визволителів, з радістю і надіями, квітами, хлібом і сіллю. Зупиняючись на причинах, що обумовили таку теплу зустріч, Р. Гінґлґ, А. Фґшер, Б. Грейсон говорять про прагнення цих народів за допомогою німців звільнитися від ненависного радянського режиму, покінчити зі сталінською тиранією, знищити колгоспи та відновити свободу віросповідання.

Зупиняючись на першій реакції населення Західної України на наступ німецьких військ, М. Купер і Дж. Армстронґ зазначають, що ще до появи німців у тих чи інших районах місцеві мешканці самі проводили активну «антисовєтську» діяльність. Зокрема, легко озброєні партизани ефективно діяли проти загонів НКВС Такі повстання відбувалися в районі Самбора через 48 год після початку війни і далі на схід у районах Підгаєць і Монастирська Українська міліція взяла на себе функції поліції та розформувала колгоспи ще до появи німців.

Ці дослідники спираються на німецькі джерела періоду війни або газети, які видавала ОУН У більшості своїй такі матеріали мали пропагандистський характер і до них треба ставитись критично.

М. Чировський і Дж. Райтлґнґер вказують, що серйозними чинниками, які мали вплив на пронімецькі і «антисовєтські» настрої, були репресії з боку НКВС та масове знищення в'язнів напередодні та на початку війни Про вбивство 10 тис в'язнів у Львові пише К. Менніґ.

На реакцію різних прошарків українського населення на німецьку окупацію зупиняються ряд англійських і американських дослідників Зокрема, в книжці «Советські партизани у Другій світовій війні» (1963) йдеться про те, що, як показали події війни, радянське населення проявило одночасно і лояльність, і нелояльність до режиму. Певні елементи суспільства, особливо ті, хто через свій персональний статус мав безпосередній інтерес у збереженні режиму, твердо залишався на «советському» боці. Серед молоді та частково серед міського населення, насамперед серед промислових робітників, прорадянські настрої були сильнішими, ніж серед старшого покоління і селян. Серед останніх колгоспники були особливим джерелом прихованого невдоволення. Водночас частина інтелігенції не була відданою режимові, оскільки вона особливо потерпіла в період сталінських репресій і багато її представників були готові підтримати будь-який антисталінський рух.

Певну увагу деякі західні автори приділяють впливові національних чинників та особливостей історичного розвитку на характер ставлення населення окупованих територій до німців і до радянської влади. Так, Р. Смаль-Стоцький пише про різницю у ставленні до німців населення західної та східної України Він підкреслює, що німецьку армію, яка просувалася з різкою швидкістю, зустрічали квітами як визволительку до переправи через Дніпро. За Дніпром «советський» опір посилювався.

Отже, як зазначає Р. Смаль-Стоцький, поведінку, політичні настрої «підсоветських» народів (насамперед, це стосується Західної України) треба розглядати через призму національно-державницької ідеї, бажання значної частини представників цих народів здобути національну незалежність, порвати з московською імперією будь-якими засобами, навіть через підтримку німецької армії.

Значну увагу західна історіографія приділяла дослідженню діяльності ОУН і УПА в роки війни, масштабу націоналістичного руху в Україні, рівня підтримки його населенням.

Тема ця актуальна і сьогодні. Адже історичної й політичної оцінки діяльності цих формувань у воєнні роки досі немає. Розбіжності сягають від вкрай негативної до прямо протилежної оцінки Йдеться не про радянську історіографію, яка вважала, що націоналісти боролися за те, щоб віддати Україну німцям. У літературі, що вийшла за кордоном (більшість авторів представники української діаспори), знаходимо різне трактування тих чи інших подій. Протистояння між двома частинами ОУН (ОУН Бандери і ОУН Мельника, а з 1954 р виникає ще ОУН за кордоном), що почалося ще до війни, загострилося під час війни і продовжувалося в повоєнні роки, знайшло відповідне відображення і в публікаціях.

Серед джерел насамперед слід назвати чотири томи документів, опублікованих за кордоном ОУН-Б (один том з діяльності ОУН, два томи — УПА і один — Українська Головна визвольна Рада), а також матеріали, які публікує. Об'єднання колишніх вояків УПА в США та Канаді у збірниках «Літопис УПА» (вже вийшло більш як 20 томів). Великою цінністю для дослідників є документи німецьких таємних архівів, які опублікував В. Косик у фундаментальній монографії «Україна і Німеччина у Другій світовій війні» (Париж, Нью-Йорк, Львів, 1993), а також в трьох томах «Літопису УПА (Т 6, 7, 21)» (Торонто, Львів, 1993).

У 1996 р побачила світ робота В. Сергійчука «ОУН-УПА в роки війни Нові документи і матеріали» Упорядник вперше публікує документи з українських архівів, що пролежали не один десяток років під грифом «Цілком таємно». Передусім це донесення радянських партизан і розвідників, агентури НКВС з окупованої фашистами території України, в яких подана не відома досі інформація про ОУН і УПА.

Певну цінність має книга документів і матеріалів «Українська повстанська армія 1942—1952», підготовлена П. Мірчуком (Мюнхен, 1953). Написана по гарячих слідах, ще в період боротьби УПА, вона несе в собі живе дихання того часу. Разом з тим з об'єктивних причин робота має певну однобічність та декларативність викладу матеріалу.

Слід звернути увагу також на матеріали, наведені в книзі І. Бгласа «Репресивно-контрольна система в Україні 1917—1953 Документи і матеріали Кн 2» (К, 1994).

Певну цінність для дослідження теми становлять спогади безпосередніх учасників тих подій, зокрема М. Лебеда «Українська повстанська армія», Я. Стецька «30 червня 1941», Тараса Бульби-Боровця «Армія без держави» та ін. Ці роботи були опубліковані в 40—50-х роках і нині перевидані Вони містять багато цінного матеріалу. Разом з тим треба пам'ятати, що автори дають значною мірою своє бачення подій, яке не завжди відповідає реаліям. Окремо слід звернути увагу на роботу С. Бандери «Перспективи української революції». Потрібно підкреслити, що наукове дослідження цієї теми аж до 90-х років проводили в основному західні вчені Коротко зупинимося на окремих дискусійних питаннях. Так, М. Чировський стверджує, що дух українського націоналізму в період війни поширився скрізь як на Правобережжі, так і на Лівобережжі України і притягував до себе всі активні елементи у великих і малих містах, а також у сільській місцевості. Дж. Армстронг у книзі «Український націоналізм 1939— 1945» говорить про суттєві відмінності в ступені поширення націоналістичних настроїв і прийняття ідей ОУН у Західній Україні та в ряді районів Центральної України, з одного боку, і в Східній Україні — з другого.

ТАРАС БУЛЬБА- БОРОВЕЦЬ

Діяч українського повстанського руху часів Другої світової війни, засновник УПА «Поліська Січ», від 16 листопада 1941 року — генерал-хорунжий (наказ № 22 ГК «Поліська Січ»).

Більшість дослідників однозначно стверджує, що населення західних районів України негативно ставилось до радянських партизан, значно підтримуючи УПА. Разом з тим Дж Армстронг пише про неприйняття націоналізму більшістю населення Східної України. Автор стверджує, що негативну реакцію населення Східної України викликала сама націоналістична доктрина, в якій недостатньо уваги приділялося громадським правам, економічному прогресу, соціальним реформам.

Поширення в західній історіографі набуло трактування, що населення України в роки війни перебувало між двома тоталітарними імперіями, які боролися між собою, і українці, що були в УПА (наведено цифру 400 тис разом з учасниками підпілля ОУП), боролися одночасно зі сталінським режимом і німецькою армією.

До речі, про підтримку населення західних теренів України націоналістів свідчить значна кількість і радянських документів. Зокрема, це донесення командирів партизанських з'єднань, інформація Українського штабу партизанського руху, документи ЦК КП(б)У та НКВС.

Політичний поділ націоналістичних сил в еміграції, на думку В. Косика, часто виступає причиною неоднакового трактування деяких подій воєнних і повоєнних років. Наприклад, різко негативна оцінка ОУН-М проголошенню відновлення Української держави Актом 30 червня 1941 р. Орган ОУН-М «Сурма» 30 вересня 1941 р писав, що політика ОУН-Б — це «політика блефів, починаючи від декларації (про відновлення Української держави) перед львівським радіо та закінчуючи злочинною грою долею нації» Це не що інше як пряма співпраця з німцями. Провід ОУН-Б спростував цю заяву. Про це свідчать і опубліковані сьогодні німецькі документи. ОУН-Б висловлює готовність співпрацювати з Німеччиною та німецькою армією для боротьби проти спільного ворога — більшовицької Москви лише за умови, що німці визнають незалежність і повну суверенність Української держави.

Іншою проблемою є питання початків УПА. Велика група дослідників стверджують, що перші загони УПА створив улітку 1941 р на Поліссі отаман Т. Бульба-Боровець. Про це йшлося також на Всеукраїнській науковій конференції, яка відбулася у Києві в серпні 1992 р Інша група, зокрема В Косик, посилаючись на німецькі документи та спогади самого Т. Боровця, не вважає ці загони повстанською армією. Створені вони були з дозволу німців і діяли цілком офіційно, ведучи боротьбу проти невеликих радянських військових частин, що опинилися в оточенні, та партизан.

Виникає ще одне питання. Чи можна з 1940 р. після розколу говорити про ОУН як одну організацію. Поширена тенденція, стверджує В. Косик, що весь час була одна ОУН, яка розкололася на дві (чи потім на три) частини тієї самої ОУН, тобто існують три фракції однієї ОУН. До речі, саме так зазначено і в «Енциклопедії українознавства». На думку дослідника, такий підхід не науковий, оскільки якщо існує три окремі організації, навіть якщо вони мають однакову назву, проте мають свої окремі проводи, різну тактику та які навіть часто боролися одна проти іншої, кожна з них треба розглядати окремо. З цього випливає, що в українській історичній науці, підкреслює автор, ми не повинні змішувати три ОУН. За діяльність однієї ОУН не може відповідати друга. Роботу однієї ОУН не можна приписувати іншій.

У науковій літературі утверджувалася думка, що ОУН-УПА — єдине об'єднання. На нашу думку, це все-таки два формування.

Цікавою, на наш погляд, є оцінка істориками процесу, завдяки якому західноукраїнські землі опинилися у складі УРСР. Найбільш поширеними щодо цього питання є такі думки: «анексія» (Д. Боффа), «включення» (Н. Верст), «возз'єднання», «формальне інкорпорування», назване «возз'єднанням» (О. Субтельний), «возз'єднання», що мало характер акцій окупаційного типу (С. Кульчицький), «приєднання насильницькими методами» (М. Коваль).

Шукаючи оптимальний термін, який відбиває історичні реалії, слід погодитись з О. Бойко. Він вважає, що хоча й було здійснено етнічне возз'єднання і західноукраїнські землі формально увійшли до складу УРСР, фактично відбулася інкорпорація, що означала їх входження до складу СРСР. Те, що рішенням Верховної Ради України про «возз'єднання» передувало аналогічне рішення Верховної Ради СРСР, красномовно підтверджує цю думку. Розбіжності у термінології та оцінках, очевидно, зумовлені різними підходами істориків до вирішення принципової проблеми: у складі якої держави — України чи Радянського Союзу — фактично опинились західноукраїнські землі.

Доцільно зупинитися також на окремих дискусійних питаннях, пов'язаних з початком німецько-радянської війни.

По-перше, на думку деяких вчених, зокрема М. Ковалю, В. Кучера, В. Сергійчука, В. Косика, О. Бойка, не правомірні всі помилки, прорахунки, злочини звалювати тільки на Сталіна. Так, це був кривавий диктатор. Проте має йтися про більшовицький режим в цілому, його діяльність до початку війни, в ході її та після закінчення.

По-друге, напад німців не був раптовим. Про його підготовку і навіть конкретну дату знали і радянське командування, і особисто Й. Сталін.

По-третє, в основу радянської воєнної доктрини було покладено не оборону, а наступ, саме наступ. Хто перший нападе, той виграє. Як стверджують деякі автори, Й. Сталін готував напад на Німеччину на літо 1942 р.

По-четверте, викликає роздуми факт, що за кілька місяців війни більш як 3 млн. червоноармійців опинились в полоні. Немає сумніву, що Червона Армія готувалась до війни. Ряд дослідників стверджують, що відносна легкість, із якою ці люди були захоплені в полон, свідчила про те, наскільки байдуже ставились вони до захисту радянської системи. І тільки після того, коли фашистський режим поставив на карту саме існування завойованих народів, особливо з числа слов'ян, вони зрештою піднялися на самовіддану боротьбу проти німецької тиранії, сподіваючись, що за їх подвиг їм віддячить трансформована диктатура Сталіна.

Дискусійною була і залишається сьогодні правомірність проголошення Сталіним німецько-радянської війни Великою Вітчизняною війною Радянського Союзу. В будь-якому разі в більшості зарубіжних джерел термін цей не вживається. А. Трубайчук в роботі «Друга світова війна» (К, 1995. — С. 5—6) зазначає, що Московській державі та її наступниці Російській імперії історично притаманно будь-яку війну на певному її етапі проголошувати вітчизняною і народною. Так після кривавих загарбницьких воєн Івана IV російське боярство, що по смерті царя погрузло в усобицях, проголосило вітчизняну війну проти польських завойовників, яких воно саме й запросило до Москви. Петро I, розпочавши спільно з Польщею реваншистську війну проти Швеції, вдався до національно-патріотичної термінології, спекуючи такими поняттями, як «отечество», «отечественные интересы», захоплюючи чужі території. Олександр I порушив угоду з Наполеоном про поділ сфер впливу і континентальну блокаду проти Англії. Коли Наполеон вирушив на Москву, щоб покарати невірного союзника, цар проголосив війну вітчизняною.

Прагнув перетворити Першу світову війну на вітчизняну (з боку Росії) проти Німеччини та її союзників і Микола II, проте цьому перешкодила революція.

Війна, розпочата Й. Сталіним проти Японії на теренах Монголії, а потім спільно з А. Гітлером проти Польщі, Фінляндії, Литви, Латвії, Естонії і Румунії, після нападу нацистської Німеччини на більшовицьку імперію, проголошена вітчизняною, тобто німецько-радянську війну було проголошено Великою Вітчизняною війною.

Тепер слід розглянути, як проводилось дослідження проблеми у незалежній Україні. Позитивним є те, що останніми роками побачили світ велика кількість літератури, яка публікується за кордоном і у нас була заборонена. Разом з тим публікується відносно невелика кількість робіт українськими дослідниками. Зокрема, в західних регіонах: Львові, Тернополі, Рівному та інших містах. Значна кількість з них написана за схемами та висновками, що утвердились в західній історіографії. На жаль, і сьогодні певна частина дослідників продовжує працювати за концепцією, визначеною в радянські часи. Заради утвердження історичної правди доцільно звернути увагу науковців, що намагаються «обілити» більшовицький режим, лише на такий факт. Завдяки невмінню, а інколи і злочинним діям партійного керівництва у воєнні роки загинуло десятки мільйонів радянських людей. Треба зауважити, що й сьогодні не визначені втрати Радянського Союзу у війні. Спочатку 7 млн, потім — 12, 19, 27, а тепер вважають, що 40 млн. чол. До речі, в Німеччині підраховано і поіменно визначено кожного, хто загинув.

А скільки самі знищили? Відомий наказ «Ні кроку назад» та загороджувальні загони НКВС, які вбивали кожного, хто вимушений відступати. А відношення до військовополонених. Не можна ніяк виправдати і масове вбивство невинної молоді, що була на окупованій території. Після вигнання німців більшість чоловічого населення була мобілізована до армії. Не навчених, не озброєних дітей кидали на передову, фактично на смерть. Більшість з них загинула. Так, потомки наші ніколи не простять режиму, який ради утвердження своїх утопічних ідей знищує власний народ.

Гадаємо, що нове покоління українських істориків продовжить неупереджене, подальше дослідження цієї проблеми.